

MAROSI ERNŐ EMLÉKEZÉSE ARADI NÓRÁRA¹

Azt hiszem, nem él olyan ember Magyarországon, aki mindazt tudja, amit Aradi Nóra gondolt, és azt hiszem, a 70-es évek az ő számára egy olyan életszakasz volt, amikor valahogy igyekezett eltávolodni a múltjától és valamilyen módon betago-
lódni a rendes társadalomba, már amennyire ez a saját előfeltételei és az akkori környezet mellett lehetséges volt. '74-ben lettem Aradi Nóra helyettese a Művészettörténeti, az akkori Kutató Csoportban. Tehát igazgatóhelyettes voltam és a Régi Magyar Osztály vezetője. Ennek egyértelműen az volt az oka, hogy Vayer Lajos – aki eredetileg igyekezett a Művészettörténet Kutatóintézetet megcsinálni² – nagyon váratlanul, tulajdonképpen máig tisztázatlan módon, egyszerűen megbukott. Átlépték. Ez akkoriban megesett időnként. Én eléggé vívódtam, hogy lehet-e odamenni, egy, hát, hogy mondjam, egy legendásan (mert tényleg legendákat hallott az ember), tehát egy legendásan rossz hírű kollégának az intézetébe; és jobb híján Mojzer Miklóstól³ kértem tanácsot. Mojzer Miklóssal majdnem teljes éjszakán keresztül, messze éjfélén túl az egész városban sétáltunk, és Miklós a maga jellegzetes hanghordozásával azt mondta nekem: nézd, hát objektíve a legjobb még mindig ez.

¹ Az interjút Mélyi József készítette a Centrális Galériában, 2017-ben rendezett kiállítás alkalmából. Mélyi József: Rendületlenül. Ki volt Aradi Nóra? *Magyar Narancs*, 2017. március 23. Ld. még: Marosi Ernő: Aradi Nóra (1924–2001). *Ars Hungarica*, 29, 2001, 1. 213–214. Az itt közreadott, a hangfelvétel alapján készített szöveget szerkesztette Markója Csilla, jegyzetek: Bardoly István.

² Vayer Lajost 1964-ben a CIHA (Cimite International d’Histoire de l’Art) XXI. Bonnban rendezett kongresszusán elnökségi taggá választották. Sikerült elérnie – az európai nyitásban érdekelt magyar kultúrpolitika támogatásával –, hogy a következő kongresszust Budapesten tartsák 1969-ben. Ennek alkalmából 1969. május 1-ével megalakították az MTA MKCs-t úgy, hogy a Művészettörténeti Dokumentációs Központot 1969 januárjában az MTA felügyelete alá rendelték, majd ebből kinőve megszervezték az új intézetet (Országház u. 30., majd Uri u. 62.). Hogy nem Vayer Lajost nevezték ki igazgatónak, annak sokkal inkább személyi ellentétek, valamint politikai okai voltak. Egyébként egy intézetvezető kinevezésében a döntő szót nem az Akadémián, hanem a Pártközpontban mondták ki, s nem volt feltétel a párttagság, de a politikai megbízhatóság igen (ld.: Sótér István, Ortutay Gyula, Gerevich László stb.).

³ Mojzer Miklós (1931–2014) művészettörténész. 1950–1974 között az esztergomi Keresztény Múzeumban, illetve a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárában dolgozott. 1974-től 1989-ig az MNG Régi Magyar Osztályának munkatársa, illetve vezetője volt, majd 2004-ig a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Ld.: Jávor Anna: Mojzer Miklós (1931–2014). *Művészettörténeti Értesítő*, 64, 2015, 1. 223–227.

Természetesen mindenfélét hallottunk ugye, amit úgy szoktak mondani Aradi Nóráról, az előéletéről. Azt hiszem, előtte nekünk az egyetemen nagyon sokáig, három vagy négy évig az indexünkben szerepelt, hogy majd jön egy Aradi Nóra szeminárium, és mindig bélyegzővel érvénytelenítették ezt a bejegyzést, míg egyszer aztán a vége felé megérkezett. Addig annyi benyomásunk volt Aradi Nóráról, hogy talán 60–61-ben volt a Kondornak a Fényes Adolf Teremben egy nagyon fontos kiállítása, s ahogy mentünk fel a Fényes Adolf Teremhez vezető lépcsőházban, egy nő szaladt el mellettünk, és fönt megjelent – a második vagy a harmadik emeleten volt ez a kiállítóterem – aztán a Kondor maga, s nagyon feldühödve, sztentori hangon azt üvöltötte: „Hogy mi van, már nemcsak hazudtok, hanem loptok is!” Kiderült, hogy Aradi Nóra betiltotta a Kondornak az angyalos képeit, s nagy meglepetésre – Kondor naná nem reagált – nagy meglepetésre odament, s elvitte a képet, kivitte a kiállításból, leakasztotta.⁴ És akkor valaki, akivel mentünk, azt mondta: ez volt az Aradi Nóra. Nahát ez egy jó antré egy szakmában. Az első találkozásunk már az egyetemen úgy történt, hogy minket a Galaviccslal KISZ fegyelmi elé állítottak, mert Verőcemaroson kellett volna valami szemétdombot az egyik oldalról a másikra hajigálnunk, azt hiszem táborépítés címén. A hülye Galavicsnak eszébe jutott, hogy Migazzi váci püspök csinálta vagy csináltatta a nógrád-ferőcei templomot,⁵ úgyhogy kiderült, hogy mi kommunista szombat, vagy kommunista vasárnap alatt misére mentünk. Történetesen mise már nem volt, de hát azért a templomhoz mentünk. Azzal védekeztünk, hogy mi azt tanuljuk a tanszéken, hogy minden művészettörténésznek az a feladata, hogy ha valahol megfordul, akkor felméri, hogy az adott helyen milyen műemlékek vannak. Azt mondták, hogy jó, erről meg fogják kérdezni Aradi Nórát, aki akkor került a tanszékre, nem is ismertük, ő valamilyen módon az ifjúság instruktora vagy mi az ördög lett. Na, egy szó mint száz, Aradi Nóra szemrebbenés nélkül azt mondta: márpedig ez így van. Gyakorlatilag az Aradi Nóráról annyit tudtunk, s hát tulajdonképpen ezt ő, mint szöveget pártolta, hogy a háború alatt Dél-Erdélybe került, mert az biztonságosabbnak tűnt, mint Észak-Erdély, a Magyarországhoz visszatért Észak-Erdély. Ott a román kommunista mozgalommal vett föl kapcsolatokat és a legfőbb tevékenysége rádiók lehallgatása volt, ami természetesen ott is tilos volt. Aradi Nóra tehát nagy nyelvtudásával így kapcsolódott be a mozgalomba, onnan visszatért Magyarországra '45-ben és Budapesten a *Szabadság* című lapnak a munkatársa lett. Alanyi költőként és műfordítóként is kipróbálta magát, aztán valamikor a Tanszékre került, de emellett

⁴ Ez egy legenda, amit Erdély Miklós terjesztett. Kondor kiállítása 1960. március 25-én nyílt hatalmas közönségérdeklődés mellett. Kondor *A forradalom angyala* c. képe eredetileg sem szerepelt a kiállításon, csak jóval később állította ki Kondor. A kiállítást egy héttel a meghirdetett előtt zárták be épp a nagy érdeklődés miatt. Németh Lajos katalógus bevezetőjét nem Aczél György tiltotta le, hanem Németh Lajos vonta vissza, mert nem volt hajlandó akceptálni Aradi Nóra húzásait. Ld.: Horváth György: Kondor Béla sors-történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 69, 2020, 2. 179–181.

⁵ A Szent András-templom építése nem Migazzi Kristóf (1714–1803), hanem elődje, Althan M. Károly (1702–1756) püspök nevéhez köthető.

a Katpol,⁶ tehát a mai Bartók Béla úti Hadik laktanyában elhelyezett műintézmény tagja volt állítólag, erről többé-kevésbé biztos források is voltak, az egyetemen is voltak olyanok, akiket vallatott. Bojár Iván állítólag hótig arra készült, hogy az első adandó alkalommal megpofozza Aradi Nórát valamilyen törlesztés miatt.⁷ Hát ezek futottak, ezekről én nem tudok beszélni, mert ezekről semmi közvetlen tudásom nincs. Nekem az volt a benyomásom, hogy a 70-es években Aradi Nóra valahogy feledtetni igyekezett ezt a korszakot, s hát erre vonatkoznak azok a hitelesebb anekdoták, amik körülbelül úgy szólnak, hogy a Lukács György⁸ és a Fogarasi⁹ még

⁶ A Katonapolitikai Osztály 1945-ben jött létre a honvédségen belüli fasiszta, reakciós és hírszerzési tevékenység megakadályozására. Vezetője Pálffy György lett, székhelye a Hadik laktanya. Aktívan részt vettek a Kommunisták Pártja ellenfeleivel szemben, a törvényesség kereteit áthágó leszámolásban. 1950-ben az állambiztonsági szervek összevonásakor megszűnt, illetve beolvadt más szervezetekbe.

⁷ Bojár Iván (1924–1995) grafikus, díszlet- és jelmeztervező, művészettörténész. A *Kapu* folyóiratban közzétett cikkében a következőkkel vádolta meg Aradi Nórát: „Ez az ávósság lehetett volna szóbeszéd is, esetleg dr. Genthon Istvánnak, Aradi főnökének a túlzása akkor, amikor elmesélte: úgy 1954 tájékán mint zokogott Aradi a vállára borulva azért, hogy mikbe keveredett, s miként nem tudott kilábalni belőle. Csakhogy: 1956-ban egy megtört, megalázott ember jelent meg a lakásomon. Lengyel Alfonz, a NÉKOSZ-os Kardos László minisztériumi titkára, és elmesélte, mint feküdt összeverten a váci fogházban, amikor megjelent lelki vallatóként dr. Aradi Nóra, hogy rábeszélje beismerő vallomása megtételére.” Aradi Nóra ezt visszautasította: „Bojár Ivánnak a *Kapu* októberi számában megjelent „Közügy – magánügy?” című írásának legtöbb megállapítása valótlan. Amit írok, nem válasz és nem vitacikk. Csak tényeket közlök. Nem voltam ávós, sem más belügyi szerv dolgozója. 1947–1952 között polgári alkalmazott voltam a honvédség katonapolitikai osztályán, olyan munkakörben, amelyben a felröthöz hasonló «kiszállás», vagy hasonló tevékenység szóba sem jöhetett. Az említett személyt nem ismerem, az információ hamis.” Ezek után jelentkezett Gedényi Mihályné, aki az Aradi általi beszerzésének kísérletéről számolt be, és Mialkowszky Mária, aki a Lengyel Alfonzról szóló történetet ekképpen konkretizálta: „Elmesélte, hogy a börtönben holtra verték úgy, hogy hordágyon feküdt, illetve ült egy szobában, amikor rubáskaszerű ruhában megjelent Aradi Nóra, vallatni kezdte, s többek között Vayer Lajosra vonatkozó terhelő adatokat kívánt kipróbálni belőle. Nem bántotta tettelesen, ellenkezőleg. Zubbonya alatt nem volt alsóruha, testét fölfedve próbált hatást elérni. A kísérlet eredménytelen volt.” Aradi a helyesbítésében tételesen igazította ki a Bojár által közölt életrajzi adatokat: „Apró tévedések a felvázolt «portréból»: apám nem ügyvéd volt, hanem orvos, nem Nagyváradon, hanem Buteni községben. 1945–1950 között voltam egyetemi hallgató, az 1948-as Maurois-kötetet tehát nem azelőtt fordítottam. [André Maurois: *A szerelem hét arca*. Ford. Aradi Nóra. Budapest, 1948. – a szerk.] Igaz, hogy Genthon István a főnököm volt, sajnos csak négy hónapig (1952. november–1953. február); akkor valóban «zokogtam a vállán», amiért ott kellett hagynom a múzeumot, mert áthelyeztek a múzeumi főosztályra.” Az ügyről megjelent cikkek: Bojár Iván: Ki volt valójában a magyar képzőművészet teljhatalmú „zsürora”? *Kapu*, 2, 43–44.; 1989, 10.; Aradi Nóra: Tények indulat nélkül. *Kapu*, 2, 1989, 12. 41. – Kubinyi Ferenc viszontválasza. Uo., 41.; Gedényi Mihályné: További tények. *Kapu*, 2, 1989, 12. 41–42.; Bojár Iván: Aradi Nóráról. *Kapu*, 3, 1990, 1. január, 49–50. és uo.: Mialkowszky Mária: Vallatták-e Lengyel Alfonzot? 51.

⁸ Lukács György (1885–1971) filozófus, az MTA tagja. Ebben az időben az ELTE Filozófiai és Esztétikai Tanszékének vezetője volt.

az 50-es években szólt a Fülepnék, hogy át kéne venni egy jobbra méltó, művelt hölgyet, aki hát abszolút rossz helyen van. Ezt Nórától lehetett tudni egyébként, hogy ugye neki kivégezték a főnökeit, a Pálffy volt elsősorban az ő főnöke ott, s ő maga is félt. Ugye, hát természetesen a sorok közt olvasó, kombinációra kész művészettörténészek mindenféle dolgokat mondtak, többek közt azt is, hogy Nóra soha nem tudott szabadulni ettől a múltjától. Általában Aradi Nórától egy dologról lehetett hallani az ő múltjából, tevékenységéről: valahogy érzékeltette a Pálffy körüli, tehát Katpollal kapcsolatos dolgokat, másrészt szeretett utalni a háború alatti tevékenységére. Aradi Nóra mindenkinek az agyára ment, mert akárhol volt, azonnal nekilátott keresztretjévnýt fejteni, és ezt ő úgy magyarázta, hogy ez neki azért kell, mert hozzászokott a rejtjelfejtéshez. Valamilyen módon a nagy olvasottsággal és nagyon sok tapasztalattal felépített művészettörténeti képét igyekezett lehetőleg modernné tenni, modernizálgatni, ebbe tartozott az ikonológia. Valamikor a 80-as évek elején lehetőség nyílt meghívni külföldi tudósokat, és hát én rendkívül nagyra becsültem, szerettem, tiszteltem Sauerlándert,¹⁰ aki eljött. Sauerländer Münchennek, s a Zentralinstitutnak akkor világszerte ismert nagy figurája volt, fantasztikus naivitással. Először életében volt vasfüggönyön túli országban; valahogy az előkészületek közben körbe kellett őt hordoznom az Akadémián, mint a véres kardot, de volt egy pillanat, amikor nekem valamit el kellett intézni az Intézetben, bevittem és magára hagytam vigyázatlanul az Aradi Nórával. Aradi Nóra beszámolt „A szocialista művészet jelképei”¹¹ című vállalkozásról és ismertette Sauerländerrel, hogy ez az ikonológia. Mikor ez a beszélgetés lezajlott a Köpeczinél,¹² akkor valahova meg kellett hívnom Sauerlándert, mert ezt okvetlenül le akarta öblíteni valahogy, és akkor az élményanyagának a kiegészítéséhez hozzátartozott ez a szocialista ikonológia. Úgy látszik, a Sauerländerben ez valami szörnyű erős nyomot hagyhatott, mert valamikor már 2000 után, ugye már 90-hez közeledett Sauerländer, aki még ma is teljesen észnél lévő aggastyán Münchenben, és emlékezett az Aradi Nórára, és azt kérdezte: „Und die Ikonologie lebt noch?”¹³ Mondtam, hogy nem, sajnos meghalt. „Schade”,¹⁴ mondta Sauerländer villogó szemmel. Na most hát ez körülbelül sejteti Nóra 70-es évekbeli vállalkozásának szakmai értékét, és azt hiszem szakmai érték tekintetében Sauerlándert abszolút komolyan kell venni. De ugyanakkor a Nóra hagyta, hogy másfajta dolgok is legyenek. Én azt csináltam az Intézetben, amit akartam.¹⁵ Tényleg. Nem is nagyon kérdezték, inkább segítettek. Egy

⁹ Fogarasi Béla (1891–1959) filozófus, egyetemi tanár, a Közgazdasági Egyetem rektora, az MTA tagja, az MTA alelnöke.

¹⁰ Willibald Sauerländer (1924–2018) művészettörténész, egyetemi tanár, 1970–1989 között a müncheni Zentralinstitut für Kunstgeschichte igazgatója.

¹¹ Aradi Nóra: *A szocialista képzőművészet jelképei*. Budapest, 1974.

¹² Köpeczi Béla (1921–2010) irodalomtörténész, az MTA tagja, 1972–1975 között főtiktára.

¹³ És az „ikonológia” él még?

¹⁴ Kár.

¹⁵ P. Szücs Julianna ugyanerről tett említést a kiállításról írt kritikájában, értékelve Aradi vezetői

dologban nem. Az pedig az élő művészet volt. Tehát Beke¹⁶ felé nem tudom mi volt a nehezebb, a belügyi kormányzás vagy egyszerűen a szakmai, mondjuk úgy, hogy féltékenység. De Beke, a legutolsó ideig semmi mást sem csinálhatott az Intézetben, mint középkori kérdésekkel foglalkozó bedolgozó volt és aztán évente beadott három sűrűn gépelt oldal bibliográfiát különböző hazai és külföldi publikációiból. Úgy tűnik, hogy a Nóra személyesen intézte a belüleges kapcsolattartást. Tehát az soha az Intézetben nem merült föl. Volt egy minden hájjal megkent titkárnő,¹⁷ ő időnként, ha az ember bement és nem volt alkalmas a dolog (nem intézeti napon), akkor azt úgy szokta kifejezni, hogy most nem lehet, most a koma van nála.¹⁸ Én azt sem tudom, hogyan nézett ki a koma. Tehát ez valószínűleg az intézeti emberek védelmét is jelentette. Azt viszont tulajdonképpen nem sikerült megvalósítani, amit például Szabolcsi Miklós idején az Irodalomtudományi Intézetnek sikerült, vagy amit a zenészek is csináltak, hogy legyenek olyan párthatározatok, amiket az Intézetben készítenek elő. Tehát mondjuk egy „A képzőművészet aktuális kérdései” című párthatározat, mint ahogy az Irodalomtudományi Intézet részt vett, mit tudom én, a népi írókról szóló határozatban, a szocialista irodalom kérdéseiben. Na, ilyen nem volt. És nagyon érdekes módon az ősellenséget a Beke képviselte, de az ősellenséget

tevékenységét: „Mindenekelőtt azt a szilárd és jól impregnált ernyőt, amelyet a frissen alapított tudományos intézmény fölé húzott Aradi, egyszerre kivédve a belügy túlbuzgó kutakodásait, a kultúrpolitika ide-oda rángó vonalvezetését vagy éppen az aktuális pártirányítás által szorgalmazott túlbuzgó feladatvégzést. Mindez lehetséges volt: az igazgató feddhetetlen káderlapja, a békétáborbeli és a nyugati kommunista kollégákkal kiépített szoros, szívélyes kapcsolata, nem utolsósorban pedig emberfeletti szorgalma lehetővé tette, hogy a többiek – párttagok és párton kívüliek, vonalások és úti társak – lényegében azt csináljanak ott, amit akartak. A szakma korrekt gyakorlatát, komolyan vehető kézikönyvek szerkesztését, külföldi konferenciákon való hangsúlyos képviseletet. Magyarán: a polgári művészet-történet-írás hagyományainak őrzését. P. Szücs Julianna: Egykori balos dolgok egy mai jobbos országban. *168 óra*, 2017., febr. 27. 65.

¹⁶ Beke László (1944–2022) művészettörténész, egyetemi tanár, először 1969–1988 között dolgozott a MKCs-ban, majd 2000–2012 között az MKI igazgatója.

¹⁷ Hudák Andrásné – Zsóka (1928–2004 [2007?]) titkárnő.

¹⁸ Ifjabb Bibó István hasonlóképpen emlékezik: „Ez nyilván az igazgató, Aradi Nóra beleegyezésével történt, akinek a javára írható, hogy a »helyes ideológiai irányvonal« biztosításában – ami nyilván feladata volt – nem buzgó túlteljesítésre, hanem a szükséges és lehetséges „optimális minimumra” törekedett. Ez azt jelentette, hogy a munkatársak többségének kiválasztásakor szakmai szempontok (is) érvényesültek, s az így odavett munkatársakat azután hagyta dolgozni, és olykor – nyilván egy bizonyos határig – a hátát is tartotta értük. Valószínűleg pontosan érezte, hogy a diktatúra puhulása folyamán az a bizonyos ideológiai minimum is csökken, és benyomásom szerint nem kívánczolt vissza az ötvenes évekbe. Ennek a magatartásnak az első, a szakmán belül jó visszhangot kiváltó megnyilatkozása talán éppen az volt, hogy a kutatócsoport indulásakor, 1969-ben Marosit vette maga mellé igazgatóhelyettesnek, aki egyébként körülbelül annyira volt marxista, mint én.” Tüskés Anna: „Jól emlékszem a kedvességére, a szeretetreméltóságára és a humorára...” Beszélgetés ifj. Bibó Istvánnal Illyés Gyuláról és a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekről. *Magyar Napló*, 28, 2016, 1. 23–24.

időnként a Köpeczi meg a Szabolcsi támogatták. Tehát például a Bekével írtak irodalomtörténeti lapokba neoavantgarde témájú informatív cikkeket. Az volt az érzésem, hogy Aradi Nóra egy tragikus figura, egy jó családnak nagy gonddal a Sacré Coeurben nevelt lánya, tudom, hogy hosszú ideig az édesanyjával együtt lakott. Egyszer valami betegség érte a Nórát s akkor kifejezetten felszólításra meglátogattuk Németh Lajossal, s hát elképesztő gyönyörű Mednyánszky- és Farkas István gyűjtemény kellős közepén láttuk. A család valamelyik ágához tartozott az Atrium ház is. Tehát egy nagyon szép, művelt, nagypolgári környezetből csöppent ebbe a nem tudom micsodába, és én úgy érzem, ebben ő nem érezte jól magát, ebből ki akart törni, s igyekezett is. Én azt kell, hogy mondjam, hogy az a Kutató Csoport, amit akkor Kutató Csoportnak hívtak, aztán már az én időmben, 90' után nevezték el Kutatóintézetnek, tehát akkor emelték meg a rangját, de hát ez a rangemelés szart sem ért, akkor tudott rendesen működni, amikor ő volt az igazgató. A legtanulmányosabb, hogy miért zajlott mindez? Hogy utána már nyomozni kell. Ha valaki ennyire elzárkózik a kíváncsi szemek elől, akkor biztos lehet benne, hogy el is felejtik.